

РОЛЬ АРХІВУ КОША НОВОЇ ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ У ЗБЕРЕЖЕННІ ІСТОРИЧНОЇ СПАДЩИНИ КОЗАЦЬКО-ГЕТЬМАНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

Олена Яценко – ст. викл.

Національний авіаційний університет (м. Київ, Україна)

THE ROLE OF THE NEW ZAPOROZHIAN SICH KISH ARCHIVE IN PRESERVATION OF HISTORICAL HERITAGE OF THE COSSACK-HETMAN STATE

Olena Yatsenko – Senior Lecturer

National Aviation University (Kyiv, Ukraine)

The main elements of the life cycle of the formation of digital resources are analyzed. The units of technological cycle of the generation digital collection are demonstrated.

Key words: documentary complex, military office records management, New Zaporizhzhya Sich Kosh Archiv.

Нині архівна справа перебуває в центрі суспільно-політичного і культурного життя, активізується вивчення її історії в Україні, країнах Східної та Західної Європи, зокрема в скандинавських країнах, Франції, Великобританії, Німеччині.

Історія архівної справи в Україні невіддільна від світової історії зародження і розвитку зарубіжних архівів, формування іноземних архівних систем, генези світової архівознавчої думки. Перші свідчення про існування архівів як місць зберігання документів пов'язані з тими регіонами, де виникла держава і з'явилася писемність, – цивілізаціями стародавнього Сходу і античного світу. Залишки найдавніших архівів виявлено на території державних утворень Передньої Азії – Вавілоні, Ассирії та ін. Останнім часом об'єктом особливої уваги світової архівістики стали історія писемності, діловодства і зберігання документів у стародавніх країнах: Єгипті, Греції, Римі, Індії, Китаї.

Архівна справа в Україні в контексті світової архівної системи заслуговує дослідницького зацікавлення. Вивчення конкретних умов розвитку архівної галузі дає змогу здійснити порівняльний аналіз еволюції архівів різних епох та історико-географічних регіонів, з'ясувати безпосередній вплив рівня культурного розвитку на діловодство та архівну справу.

Історія архівної справи, в Україні, належить до недостатньо розроблених проблем архівознавства. Дослідники зосереджували увагу здебільшого на вивченні питань про заснування архівів, складу їхніх фондів (джерелознавчому аспекті) та складанні науково-довідкового апарату. Менш дослідженими залишалися історія формування і побутування (міграції) архівів, особливості порядкування в архівах. Причина цього полягає в тому, що й досі маємо обмаль відомостей про архіви та стан архівної справи в Україні, особливо в найдавніші часи.

Вивчення історії архівів з часу їхньої появи до сьогодення допомагає осмислити їхнє місце і роль у житті суспільства, пізнати закономірності

© Олена Яценко

еволюції різних типів архівів: від сховищ документів, до наукових центрів зберігання та використання їх. Знання історії архівів надає можливість простежити процес збирання документальних матеріалів та формування архівних фондів. Дослідження історії архівів сприяє вирішенню евристичних завдань. Відомості про склад і зміст архівів, особливості формування їх у різні історичні періоди дозволяє з'ясувати причини та обсяги втрат документальних матеріалів (знищені або вивезені за межі України архівні фонди), націлює на пошук документів і окремих частин архівних фондів, на реконструкцію національної архівної спадщини.

Архівна справа в Україні взаємопов'язана з історією державних установ, громадських об'єднань і рухів. Зміни в адміністративно-політичному і адміністративно-територіальному устрої впливали на становище архівів та організацію архівної справи. Адміністративно-політичний устрій обумовив особливості історії формування та функціонування мережі архівів різних регіонів України (Лівобережжя, Правобережжя, західні та південні регіони), які перебували у складі Литви, Польщі, Росії та Австро-Угорщини.

Зародження і розвиток козацько-гетьманської держави сприяли розвитку архівної справи в Україні. Найважливішим моментом цього періоду було формування українського державного архіву. Поступово ліквідація автономії України, створення імперських інституцій для управління Україною впливали на формування і склад архівів адміністративних установ, вели до централізації архівної справи.

Унікальним документальним комплексом ХУІІІ ст. був архів Коша Нової Запорозької Січі, матеріали якого охоплювали 1713–1776 рр. Архів Січі існував ще з ХVІІ ст. Відомо, що Січова школа на Запоріжжі готувала канцеляристів, в обов'язки яких входило також зберігання документів. Під час руйнування Січі в 1709 р. зазнав розгрому і архів. Архів Нової Запорозької Січі сформувався в результаті діяльності військової канцелярії Коша, в якій було зосереджено його діловодство. Широкі взаємини Запорозької Січі з Росією, Кримом, Правобережною Україною, Гетьманщиною позначилися на особливостях архіву Коша. Велику частину архівних матеріалів становило зовнішнє листування з кримським ханом, султанами ногайських орд, польськими старостами, з гетьманами та Генеральною військовою канцелярією, з російською владою.

Архів Коша Нової Запорозької Січі як документальний комплекс містить, насамперед, внутрішню документацію: універсали, накази, листи, переписи населення і майна, реєстри шкод, заподіяних пошестями чи ординськими наскоками, тощо. Чимало джерел стосується листування Коша з Гетьманщиною, є тут чимало документів, що вийшли з-під пера керівників Гетьманщини (гетьмані І. Мазепа, П. Орлик, Д. Апостол, К. Розумовський, полковники, генеральна старшина).

Матеріали Архіву Коша Нової Запорозької Січі дозволяють всебічно висвітлити історію Нової Січі, її устрій, функціонування органів влади, особливості її військового ладу та військового мистецтва, принципи

комплектування Війська Запорозького, нарешті, біографії багатьох запорожців. Вони дозволяють простежити хід заселення та освоєння запорожцями Південної України, заснування ними хуторів, сіл і міст, спорудження православних храмів. Є чимало даних про участь запорожців у національно-визвольних рухах українського народу, насамперед у гайдамацькому, боротьбу Коша проти колоніальної політики Російської імперії, втечі кріпаків на Січ. Дуже багато джерел стосуються прикордонних конфліктів, взаємовідносин із сусідніми державами, дипломатичних відносин, діяльності розвідки і особливо ролі запорожців у російсько-турецьких війнах. Матеріали Архіву Коша Нової Запорозької Січі є надзвичайно цінним джерелом з історії всієї Східної та Південної-Східної Європи.

За підрахунками дослідників, щорічно з військової канцелярії виходило 4-5 тис. документів. Такою була і кількість вхідних документів. Відкладалася і внутрішня документація судочинства, адміністративної та господарської діяльності. Отже, в канцелярії Коша протягом року зосереджувалося від 10 до 12 тис. документів.

Діловодство військової канцелярії Запорозької Січі зазнало російського впливу, діловодні папери приводились у відповідність до вимог російських канцелярій. Документи в канцелярії систематизували, справам надавали діловодні заголовки, наприклад «Разные дела прежних годов». Наприкінці року складали описи справ, які передавали до архіву. Щороку архів поповнювався майже 400 справами. За час існування канцелярії та архіву в ньому зосереджувалося до 15 тис. справ. Архів Коша було упорядковано, більшу частину справ зшито, складено опис (про існування опису свідчать номери на справах). На жаль, опис архіву, складений у ХУІІІ ст., не зберігся.

Після захоплення Січі в 1775 р. Г. Потьомкін вилучив з кошового архіву унікальні документи: універсал Б.Хмельницького 15 січня 1655 р. на підтвердження грамоти 1575 р. польського короля Стефана Баторія війську запорозькому, яка визначала кордони його володінь, приватні листи Потьомкіна до кошового П. Калнишевського, журнали вихідних документів канцелярії Потьомкіна та ін. Опис Лефортівського архіву, куди згодом потрапили папери Г. Потьомкіна, містить «Документи, найденные при уничтожении Сечи Запорожской й Кошевой церкви» [1].

Основний масив документів архіву після 1775 р. опинився у розпорядженні коменданта Новосіченського ретраншементу, а зі скасуванням останнього потрапив до Катеринославського повітового суду. За наказом новоросійського і бессарабського генерал-губернатора М.С. Воронцова повітовий суд у 1839–1845 рр. надіслав запорозький архів до Одеси. Документи Січового архіву надійшли у розпорядження А. Скальковського, який майже 60 років був охоронцем цього цінного матеріалу (зберігав документи вдома), вивчав архівні документи. Після смерті А. Скальковського із запорозького архіву документи вилучалися і потрапляли до приватних зібрань, наукових архівів історичних товариств. Збірку запорозьких

матеріалів, які були частиною фонду Коша, син А. Скальковського передав Російській академії наук.

До Єдиного державного архівного фонду архів Коша приєднано у 1926 р., в Одеському губархіві його упорядкували і склали опис. У 1931 р. Одеський крайовий історичний архів передав фонд Коша до Всеукраїнського архіву давніх актів у м. Харкові, де він зберігався до 1941 р. В роки Великої Вітчизняної війни фонд був евакуйований на схід, а під час реєвакуації архівних документів фонд Коша Нової Запорозької Січі привезли до Києва, де він зберігається і нині (ЦДІАК України, ф. 229). Внаслідок численних переміщень протягом 170 років архів зазнав значних втрат, було порушено систематизацію справ, відбулося змішування документів.

Актуальним на сьогодні є не тільки археографічне опрацювання архіву Коша і видання важливого для науки корпусу історичних документів, а й архівознавче дослідження: вивчення історії його формування, побутування, здійснення наукової реконструкції складу і змісту розпорошеного архівного фонду.

Список використаних джерел та літератури

1. Архів Коша Нової Запорозької Січі. Корпус документів. – 2000. – Т.2 – С.752.
2. Архів Коша Нової Запорозької Січі. 1734–1775 [Текст] : корпус документів / ред. кол. П. С. Сохань [та ін.] ; Центр. держ. істор. арх. України, НАН України, Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського. – К. : [б. и.], 1998. – (Джерела з історії українського козацтва).
3. Мітюков О.Г. Архіви України: від найдавніших часів до початку ХХ ст. // Історія України. – 1998. – № 13, С. 3–18.